

מאל"ף־בי"ת

מיידיש: בני מר

סיפור זה של בשביס־זינגר מופיע כאן בפרסום ראשון מאז הופעתו הראשונה בעיתון היידיש היוםי "פֿאַרווערטס" בניו יורק כשנה לאחר ביקורו הראשון בישראל ב־1955. בעיתון הזה פרסם בשביס רבים מסיפוריו ומן הרומנים שלו במשך עשרות שנים. רבים מהם תורגמו לאנגלית ולא כונסו עדיין בספר.

א.

בתל אביב היה חם. הוותיקים אמרו שזה חמסין, אבל למי שבא זה מקרוב קשה להבדיל בין חמסין לבין סתם חום. רוח חמה ויבשה נשבה מאי שם והזכירה לליזה פוקס אֶש כֶּבֶשֶׁנִים. בלילה, בשנתה, יבשו לה החך והגרונ, והנחיריים נמלאו באבק חולי. השמש שקעה אדומה ולוהטת כפחם, וזמן רב אחר כך עוד עלו במערב לשונות אש, כמו מתוך שַׁרְפָה שמימית־הומית. הירח היה גדול שלא כרגיל, אדום כדם – גלובוס לוהט ועליו מפת ארצות שלא מן העולם הזה. הלילות כאן לא היו שקטים. ממש כמו פעם בוורשה נשמעו קולות באישון לילה. צעירים צעקו בעברית. בחורות צחקו. אוטובוסים ומשאיות חלפו ברחובות. מלחמה לא הייתה בארץ, אך גם לא שלום. העיתון בפולנית שליוז קנתה בכל בוקר דיווח על אי־שקט בגבול. היו קרבות בנגב, בעזה, או איך שלא יקראו למקומות האלה. לאור הלבנה אפשר היה לראות משאיות צבא ואופנועים נהוגים על ידי חיילים בקסדות. השכנים התלחשו ואמרו בסוד שמוציאים צעירים מהמיטות בקרקטין. גיוס שקט החל.

לפנות בוקר עמדה ליזה עירומה בחלון. מן הים נשבה פתאום רוח, שהעלתה ריח של דגים מתים וביוב. גופה של ליזה הזיע והצטמרר בעת ובעונה אחת. על הגגות השטוחים של תל אביב נתלו קבוצות כוכבים, כאשכולות ענבים בוערים. חתולים ייללו. פנסי הרחוב האחדים להטו בווהר צהוב, שהזכיר לליזה את הפנסים שנישאו בוורשה בעקבות ארון המתים. משונה היה לחשוב שהיא, ליזה, נמצאת במדינה יהודית, פלשתינה, ישראל. למה לי כל היהדות הזאת? את העברית שלהם היא אף פעם לא תלמד. היא ניסתה ללכת לאולפן. אבל כבר כללי הדקדוק הראשונים בלבלו לה את הראש. המילים העבריות, עם החי"ת והכ"ף, תקועות לה בגרון. אולי, אילו באה לכאן בצעירותה, הייתה לומדת משהו. אבל היא כבר בת יותר מארבעים. היא יכולה כבר לרדת מהבימה. כן, היא יכולה כבר להיפרד מהכול. היא נותרה בלי עבודה, בלי בעל. לבית הקפה,

שבו מתקבצים היהודים דוברי הפולנית, המְנִיָּיקים והסְלָצ'ות מוורשה, המברכים זה את זה ב"סְרוּוס" ומנשקים את כפפות הגברות, הפסיקה ליוזה לבוא. נותנים לה לשבת שם לבד ליד השולחן, והגברים לא מסתכלים. הנשים נועצות מבטים. המלצרים לא מנומסים. הם מחליקים את מטבעות התשר ואפילו לא אומרים תודה. היא, ליוזה, כבר ניסתה ללכת לקיבוץ, אבל יותר משבוע היא לא החזיקה מעמד. השמש עשתה לה פריחה בפנים. בחדר האוכל אכלו אותה הזבובים. שום דבר היא לא יכלה לסבול שם: כפות הבדיל, השולחנות החשופים, המגשי העירומים למחצה, שהטיחו את הקערות והסירים, הריחות של נוזל החיטוי לרחיצת הרצפה. בלילה שררה שם חשכה סמיכה, שחורה וטרופית, ששום פנס לא יכול להאיר. בעשב רחשו נחשים. מעל הראש עפו עטלפים. הצפרדעים קרקרו בקולות אנושיים. הצרצרים לא צרצרו, אלא ניסרו עצים באין רואים. התנים ייללו כילודות. הערבים ארבו מַעְבְּרו האחר של ההר. בבית התרבות היו כל העיתונים והז'ורנלים בעברית. הקיבוצניקים היו צעירים מדי בשבילה – צברים שאינם יודעים שום שפה חוץ מעברית – או יהודים זקנים שנודף מהם ריח שום והם נאנחים ומדברים יידיש. כאן, בתל אביב, השיגה ליוזה לפחות דירה משלה, גם אם אין בה אמבט או מקלחת, אלא רק שירותים, על הגג. כאן היא יכולה להתרחץ לבדה בכיור. אבל אפילו תמורת חדר הגג הזה הייתה צריכה לשלם שמונה מאות לירות בדמי מפתח.

ליוזה כבר התנסתה כאן במלאכות רבות: סירקה גברות, גיהצה חולצות במכבסה, אפילו ניקתה חדרים במלון שני כוכבים. אבל עכשיו היא שוב נשארה חסרת עבודה. כל רכושיה שתיים-עשרה לירות וכמה גרושים. היא כבר הפסיקה לבשל לעצמה ארוחת צהריים והסתפקה בלחם ובלבניה – מין חלב חמוץ שיש לו טעם לוואי, והיא לא מצליחה להתרגל אליו.

עכשיו, אחרי שישנה שעות אחדות, עומדת ליוזה ומביטה במרחקים, פניה לים, לאיטליה, לאירופה. יכול היה להיות אחרת. היא יכלה לקבל בקלות ויזה לאמריקה. היא יכלה להביט עכשיו באורות של ברודוויי שאף פעם לא כבים, או באולפנים של הוליווד, יכלה לשחק באנגלית ולהיות כוכבת. אבל מזלה הרע הביא אותה לכאן, למדינת היהודים, שבה הכול קטן, עני, ועוד צריך פרוטקציה. הפקידים, שליוזה הייתה באה אליהם בכל מיני דרישות ובקשות, הניחו לה לחכות, גירדו בעטים והעמידו פנים שהם אינם שומעים.

מה הקשר שלה בעצם לעם הזה? נכון, היא יהודייה, אבל היא מעולם לא אהבה אף יהודי. מאז ילדותה נרתעה מעיניהם השחורות, מאפיהם העקומים, מהזקנים, החלוקים, הפאות. ועוד יותר מהיהודונים הישנים-נושנים התעצבנה מהיהודים המודרניים – הקצרים, המלאים, המגולחים לא למשעי, עם הבלוריות העבותות, העיניים המתרוצצות, החיוכים הערמומיים. הבדיחות שלהם עוררו בה תמיד בחילה. במיוחד היא שנאה את הגברות היהודיות במעילי הפרווה, שמצפצפות פולנית, ממלאות את כל בתי הקפה הפולניים, נדחפות לפנסיונים הפולניים, קוראות את הספרים הפולניים החדשים ביותר. כמעט כל אהוביה של ליוזה היו נוצרים. היא הייתה מוכנה להתנצר מיד אחרי שאמה תעצום את עיניה. אבל את אמה שרפו הגרמנים באושוויץ או בטרבלינקה. היא עברה את כל מדורי הגיהנום והתגלגלה לישראל. השנים חלפו כחלום רע. דבר לא נותר מהן מלבד קריירה מרוסקת, בלבול ראש, כאב לב וריקנות שאין למלא.

בכל בוקר שואלת ליוזה את עצמה אותה שאלה: למה קמתי? מה כבר יכול היום

להביא לי? אבל להתאבד אין לה אומץ. האמת המרה היא שליוזה חיה בחלומות בהקיץ, הפנטזיות המיניות. מאז שנפרדה מאהובה היהודי, אָדק גריצהנדלר, הכמעט דוקטור שעובד כאן בחשמל, הסיפוק היחיד שלה הוא מחשבות על כל מיני מסעות, אהבות, אוצרות, פגישות מאושרות. מיליונרים מתאהבים בה ובונים לה תיאטראות. אֵילי הוליווד רואים אותה משחקת בבית קפה וחותמים אֶתה על חוזה לשנים ארוכות. היא מפליגה ביאכטה בעולם וכולם מתאהבים בה עד מוות – מרב החובל ועד המלח האחרון. יש לה מעיין כזה או גלולה שמציתים תאוות, מביאים גברים לידי שיגעון. בסופו של דבר נמצא מחזאי גאון, ברנרד שו שני, שכותב הצגות רק לה, לליוזה פוקס, וכשהיא משחקת, צוהל הקהל בהשתוממות. כשהיא שרה, כולם מתעלפים. מכתירים אותה למלכת היקום, ובכל מדינה ומדינה נבחר הגבר היפה ביותר להיות לה משרת החצר.

ליוזה מתקררת מעט וחוזרת אל המיטה. היא מתכסה בסדין ושוכבת בשקט. גופה קר אך גם לח מזיעה. הצבע שהיא משתמשת בו לשַׁעַר (שהאפיר בטרם עת) דוקר אותה בקרקפת ושורשי השַׁעַר מעקצצים. כל גופה מלא במשיכות, נשיכות, עקיצות. לא, היא כבר לא תישן היום!

ליוזה מְגִיפָה את התריס ומדליקה את האור. היא ממצמצצת בעפעפיה כנגד האור המסנוור ומתחילה לחפש על המדף. למרבה הפלא, אף על פי שברחה מארץ לארץ, התגלגלה בכל מיני מחנות, הצליחה להציל אלבום תמונות, כרזות וגזירי ביקורות. אינספור פעמים היא כבר החליטה לא להתקרב לשאריות המצהיבות האלה, אבל היא לא מצליחה לעמוד בניסיון. אלה הם העדים היחידים לכך שפעם שיחקה על הבימה הפולנית, בתיאטרון אמנותי, וזכתה להכרה. תצלומה הופיע בעיתונות הפולנית, אפילו בעיתונים האנטישמיים. ליוזה מתיישבת ושבה לקרוא מה כתבו עליה: כשרון מבטיה, כוכב עולה, שחקנית בעלת אופי, אלגנטיות וחקן. אלוהים אדירים: פולין נהרסה, התיאטרונים חרבים, המבקרים מתים. מכל האתמול שלה לא נותר דבר מלבד גזירי הנייר הללו, שמתפוררים כבר בשוליים. ואף על פי כן היא יכולה עדיין לקרוא את המילים, להביט בתמונות, בציורים. במה נופל העבר מהווה? האם גם ההווה לא יעבור? מה נשאר מראשָׁל, שרה ברנאר, אלאונורה דוזה? אבק וקובצי זיכרונות. ליוזה קוראת וקוראת. פה ושם כותב אחד המבקרים מילה רעה, והיא דוקרת בחזה עד היום, ממש כמו באותו בוקר בשבוע הבכורה. אחר כך מחזירה ליוזה את האלבום אל המדף וניגשת לראי התלוי על הקיר, שבמרכזו יש סדק עקום. ליוזה מתבוננת בו בבקיות מכל עבר. גופה עדיין נערי, החזה קטן, הגזרה מוצקה, אבל לתסרוקת יש כל מיני צבעים: בלונדי, חום, צהבהב. בצוואר יש לה קמט ורשת של קמטים קטנים. תחת עיניה האפורות תלויות שקיות כחלחלות. רק האף הקטן שלה מושלם (וארי במאה אחוז) וגם השפתיים הדקות. מי היה מאמין שאני כבר בת ארבעים ושלוש? האומנם אני אותה ליוזה פוקס? הייתכן שאני תקועה אי שם בפלשתינה, באסיה, מוקפת ערבים פראיים, בלי תקווה להופיע בתיאטרון או אפילו לקבל ויזה לארץ תרבותית? רע, רע מאוד. ליוזה מכבה את האור וחוזרת למיטה. הסדין לח ומלא בחול. הכרית קשה מדי. אלוהים אדירים! קודם היטלר רצה לעשות ממנה סבון, ועכשיו היא נפלה בפה יהודי. היא תיהפך פה לזקנה, מכוערת, שבורה. לא תישאר לה בררה אלא לשבת ברחוב בן יהודה או אלנבי ולקבץ נדבות. ליוזה עוצמת את עפעפיה, וכשהיא שבה ופוקחת אותם כבר אור יום. ליוזה לובשת

חלוק, מרימה את התריס. השמש כבר זורחת בשמים הכחולים החיוורים, נכונה לבעור כל היום הארוך. משמאל בונים בית. הבנאים כבר כאן. שקי מלט רבים מונחים למטה. מבעד לחלון הפתוח נשמעים קולות של חבטות, סילונים וקללות. נראה שהיא התעוררה מאוחר, כי כל החנויות כבר פתוחות: המכולת, המספרה, המחלבה. אפילו החנות שבחלון הראווה שלה מציגים חנוכיות, מגדלי בשמים, פמוטים וטסים. חייל גבוה בחאקי, עם כותפות מתנדנדות על חולצתו המקומטת, מוביל חיילת נמוכה, ששערה פרוע והיא נועלת סנדלים בלי גרביים. יהודי מוביל עגלת נפט על גלגלי גומי, רתומה לסוס קטן. סמרטור תימני קורא בניגון וביידיש: אַלטע זאַכן, אַלטע זאַכן. קבצן עיוור בטורבן, מעיל שנראה ככתונת לילה, ושתי פאות דקות, כחבלים, פושט יד לנדבה. ליוזה משתוממת מחדש בכל יום. האומנם זו מדינה יהודית? איך הם עשו את זה? מי? מתי? כמה זמן זה יכול להימשך? ילד מגיע וקורא בקול ובניגון את כותרות העיתונים. ליוזה מקשיבה. המלחמה כבר כאן? לא, נראה שעדיין לא. אבל החום מכה כבר בבוקר. המצח שלה כבר רטוב בטרם עת.

ב.

הרווקה הזקנה, שגרה בדירה מול ליוזה, עברה דירה פתאום. תמיד היא הייתה סגורה ומסוגרת, ועכשיו נפתחו הדלתות ויצאו מהן פסנתר שבור, כיסאות, שולחנות, כלים, מקרר-קרח. אחר כך צבעו הצבעים את החדרים. כשהצבע יבש עבר לשם שכן חדש: איש קטן שפניו שחורים, עיניו שחורות בוערות ויש לו זקנקן לבן. הוא צעק על העגלונים בעברית וסחב בעצמו את המיטלטלין. היו לו מעט רהיטים, אך הרבה ספרים. כל הקירות הועמסו במדפים. הדייר החדש היה לבוש במכנסי חאקי ובחולצה כחולה, ששער החזה האפור הציץ מתוכה. יחסית לגילו הוא היה זריז וגמיש. מלוכלך כמו כל היהודים, חשבה ליוזה, אבל למה לו ספרייה כזאת? בגלל החום השאירה ליוזה את הדלת פתוחה. עד מהרה הוא צץ על הסף והתחיל לדבר אתה עברית בקול צורם. היא ענתה לו בפולנית והוא עבר לפולנית רצוצה במבטא יידי. בדבריו נבללו מילים ברוסית. הוא סיפר לליוזה שמוצאו בליטא, אבל לפני שלושים שנה חי זמן מה בוורשה והיה שם מורה לעברית. הוא ביקש לשתות וליוזה מזגה לו כוס מים מבקבוק ששמרה במקרר. הוא שתה בצמא של איש צעיר ושפך קצת על זקנו. ליטוואק חזיר, אמרה ליוזה בלבה. כל הצרות באות מהם. הוא הודה לה, הניח את הכוס על השולחן ושאל:

– הגברת גרה כאן מזמן?

– יותר מדי זמן.

– מה רע כאן? כשאני באתי ארצה, גרתי בצריף, יותר גרוע מהמעברות של היום. כל הלילה ייללו התנים. קיבלתי גם מלריה. עד היום אני קודח לפעמים.

– היית ציוני, לא?

– אני בעצמי לא יודע מה הייתי. הגויים לא רצו אותנו אז היינו צריכים לבנות משהו משלנו.

– גם הערבים לא רוצים אותנו.

– לא שואלים אותם.

זקן שמדבר כמו צעיר, חשבה ליוזה. כנראה אין לו משפחה.

הוא התרוצץ במדרגות, סחב חבילות ספרים, הזיע ומחה את הזיעה בממחטה מלוכלכת.

הזקנקן היה לבן, אבל הגבות שחורות. האישונים נראו לה רעים ודוקרים, מלאי בוז, כאלה שיש, האמינה ליוזה, רק ליהודים. היא בחנה אותו בכל פעם מחדש. הגון השחור שלו היה מזרחי, כמעט כמו היהודים שבאו מטוניס, מרוקן או תימן. נדמה היה שעורו ספג כמויות שמש אינסופיות. נדמה היה לליוזה שאדם כזה זוהר בחשכה, כמו מחוגי השעון הזרחניים שלה. נו, מה כבר יש לראות? ביטלה ליוזה את המחשבה. יהודי קטן כמו כל השאר. קיפוד על שתי רגליים. היא התלבשה ויצאה לפרסם מודעה בעיתון בגרמנית, שמתפרסמות בו הרבה מודעות קטנות. אלוהים! הכול היא שנאה בעיר הזאת: את שמות הרחובות, השלטים בעברית, היהודים השחורים, הדומים לכושים, הקבצנים עם הפאות הפרועות, כל הרעש של תל אביב. באוטובוס נדחפו וקיללו. הכרטיסן התרגז. השטרות עם האותיות היהודיות רכים ולחים כמו סחבות. במזכירות העיתון בגרמנית לא הבינו את הפולנית של ליוזה והיא נאלצה לדבר יידיש, שפה שהגעילה אותה אפילו יותר מעברית.

הביתה חזרה ליוזה ברגל. החום הלם בראשה והיא התיישבה ליד שולחן קפה על המדרכה. המלצר הביא לה כוס קפה בכלי מתכת. היא לגמה ועיקמה את הפרצוף. לזה הם קוראים קפה, היהודים. יש לזה טעם של בויץ שרוף. אין לי כבר כוח, החליטה ליוזה פתאום. הגיע הזמן לשים לזה סוף. המחשבה על התאבדות הרגיעה אותה מעט בכל פעם. הכול אפשר לגמור בחבל או בקצת רעל. אילו היה לה גז בבית היה קל יותר, אבל כל מה שיש לה הוא פתיליה. היא שילמה וחזרה ללכת הביתה. רק שהדלת לא תהיה פתוחה אצל הליטוואק הזה! כמו ביקשה מכוחות עליונים. היא השתוקקה להסתגר, להישאר לבד. תודה לאל, הדלת מולה הייתה סגורה. ליוזה נכנסה לחדרה ונעלה את עצמה. בגדיה היו רטובים והיא פשטה אותם. היא השתרעה על המיטה ונרדמה מיד בשינה יגעה של ייאוש וחום שאינם מניחים כבר ימים, שבועות, חודשים...

ליוזה התעוררה, שתתה, ושוב תקפה אותה עייפות. האם אני נהיית חולה, או מה? היא התפלאה. היא בקושי עמדה על רגליה. איזה יום היום? שאלה את עצמה. מאז שהגיעה לפלשתינה הזאת איבדה את מניין החודשים וימות השבוע. יום ראשון נראה לה כשני. החורף מתערבב באביב, הסתיו – בקיץ. אין כאן עונות, הזמן נמתח ארוך וחם, נקטע רק במבולי גשם ובקור עצל.

ליוזה שוב התנמנמה, וכשקמה כבר היה ערב. צעקת הקיץ נשמעה בתל אביב. האוויר בחדר היה חם כמו באמבט. התריס היה מוגף, ובכל זאת התגנבו לכאן חרקים גדולים, חגבים ועשים שהתעופפו, זמזמו, התנגשו בקירות בלהט טרופי. הבחור שמביא קרח לא הגיע היום. בדיוק בחום הנורא ביותר הם שובתים. פיסת הקרח האחרונה במקרר נמסה, והכול בפנים היה פושר והביל. ליוזה הציבה באפלולית קערה, כדי שהמים ייזלו לתוכה. היא התיישבה על שרפרף, מחתה את הזיעה במגבת, ופתאום נזכרה בשלג. ההיו פעם שלג, קור, פרחי־כפור על השמשות? האם אכן החליקה במזחלת בוקופנה אל "מורסקייה אוקו" והצווארון שלה נמלא בפתותי קרח? האומנם בילתה שם בלילה באותה בקתה שבפסגת ההר, והכירה את סטפן קרוז'נסקי? כל זה נראה לה עכשיו רחוק כל כך, כמו במרחק מאה שנה. היא עצמה הייתה רואה בזה פנטזיה אילולא היה לה צילום מאז, שבו היא עומדת בנעלי סקי, בגרבי צמר עבים, והיא מחזיקה מַפֶּעַד לכפפות בזוג מגלשי סקי. היא שברה כמעט רגל כשהחליקה מההר. סטפן קרוז'נסקי תפס אותה בידי החזקות ונשא אותה

כחבילה יקרה. הו, הזיכרונות ההם. הם יגמרו אותי, אמרה ליזה בקול רם. איפה סטפן קרוז'נסקי עכשיו? הוא בוודאי נפל במרד ורשה.

מישהו דפק על הדלת.

– מי שם? רגע.

ליזה לבשה במהירות קימונו. היא נעלה את נעלי הבית. אולי מכתב אקספרס? אולי מברק? אבל ממי? היא פתחה וראתה את השכן, הליטוואק. זקנקנו הלבין עוד יותר בחשכת הלילה, מואר בזהרורים הפורצים מבעד לתריס.

– מה אתה רוצה, מה?

– אני מקווה שלא הפרעתי לגברת. יש לך אולי קצת מלח?

תרגיל ישן, ליזה כמעט שאמרה. היא התחילה לחפש את המלחייה על המדף.

– הנה מלח.

– אני מודה לך מאוד.

רגע עמדו שניהם באפלולית למחצה. אחר כך ליזה אמרה:

– אולי שמעת על עבודה כלשהי?

– איזו עבודה?

– לא חשוב. אני מוכנה לעשות הכול.

– מה המקצוע של הגברת?

– שחקנית. שחקנית פולנייה.

– אהה. אני לא מכיר, לצערי, שום עבודה, אבל אפשר לברר. למה הגברת לא משחקת

בתיאטרון?

– איך? אני לא יודעת עברית.

– כל מה שצריך זה ללמוד את התפקיד.

– אני אפילו לא יודעת לקרוא את האותיות.

– את זה אפשר ללמוד בקלות.

– כבר ניסיתי. כבר הייתי – איך קוראים לזה? – באולפן.

– אפשר, אפשר. אני כבר בן שישים ושלוש, אבל אילו הייתי צריך – הייתי לומד

סינית. לפני שבאתי לארץ הזאת הייתי סטודנט למשפטים, אבל כאן עשיתי שלושים עבודות, אם לא יותר.

– מה אתה עושה עכשיו?

– זה סיפור ארוך. רבתי עם כל המפלגות, וכאן, בלי מפלגה אדם הוא חצי מת. אבל

יש לי פנסיה. פנסיה קטנה קטנה.

– אהה.

– אם הגברת רוצה, אני יכול ללמד אותה עברית.

– לא. כבר ויתרתי. למה אתה רוצה לעשות את זה?

– סתם ככה. כי עצוב.

– אז תודה רבה.

– אף פעם לא מאוחר מדי להתחיל מהתחלה.

– ככה כתוב בספרים.

– זאת האמת. תראי את העם היהודי. אחרי אלפיים שנה הם מתחילים מחדש את ההיסטוריה העתיקה.

– אני לא ציונית.

– לא צריך להיות ציונית. ההיסטוריה הביאה אותנו לכאן בכוח. את יכולה לקרוא לו אלוהים. אם אנחנו לא יכולים למות, סימן שצריך לחיות.

– בכל מקרה תודה רבה.

השכן יצא. ליזה סגרה אחריו את הדלת. רגע היה שקט, כאילו הוא חיכה במסדרון וצותת. אחר כך ליזה שמעה אותו חוזר הביתה. היא שוב נשכבה במיטה. רב עם כל המפלגות, לחשה לעצמה. בוודאי גם רב עם האישה. מי שרב, רב עם כולם. אילו רק לא היה לו הזקנקן הלבן הזה! פתאום התחשק לליזה הכול: לצחוק, לבכות, לפהק, להתעטש. היא שכבה והקשיבה למעמיקה. הרבה תעמולות ציונית היא שמעה כבר, ותמיד היא פעלה עליה פעולה הפוכה. אבל הדברים הפשוטים של הליטוואק הזה עלו בדעתה שוב ושוב: ההיסטוריה הביאה אותנו לכאן בכוח. אם אנחנו לא יכולים למות, סימן שצריך לחיות. כן, הם לא יכולים למות, היהודים. כמה פעמים היא החליטה למות ולא הצליחה. מבחינה זו היא יהודייה. גם ליזה לא מצליחה למות, בשום אופן.

היא קמה והתרחצה בכיור. אני חייבת לצאת לרחוב! חייבת לאכול משהו! המים היו פושרים. מדי פעם בפעם נחבט חגב בכתף של ליזה, בצוואר, בבטן, והיא הסירה אותם וזרקה. גם הם לא יכולים למות, התולעים האלה. ליזה התרחצה והסתבנה. אחר כך לבשה באפלה שמלה ונעלה נעליים בלי גרביים. היא לא פידרה את פניה, לא מרחה אודם. כן, אני חייבת לאכול. אולי אפשר עוד למצוא משהו? היא פתחה לאט את הדלת. גם אצל הליטוואק הדלת לא סגורה לגמרי, ואפשר לראות רצועת אור. ליזה פשטה את היד ונקשה. מיד נשמעו צעדים, כאילו השכן קלע למחשבותיה וכל אותה עת הקשיב וארב לה. הוא שב ועמד מולה וכל מה שראתה היה הזקנקן הלבן ושתי רשתות צללים, שבהן נצצו עיניו.

– זאת אני, השכנה, היא אמרה. אתה באמת רוצה לתת לי שיעור?

– אני לא מדבר סתם.

– מתי נתחיל?

– מה השעה?

– לא מאוחרת מדי.

הם עמדו משני צדי מפתן הדלת – שותקים, דרוכים, קרובים מאוד, בלי שום מבוכה, כמי שבזבזו את השנים ואיבדו תקווה. נדמה היה לליזה שזה כבר קרה לה: בחלום? על הבימה? היא נזכרה באביה ורצתה לבכות.

– יש לך ספר? היא שאלה.

– כן, יש לי ספר.

– שכחתי הכול, את כל היהדות. אנחנו צריכים להתחיל מאל"ף-בי"ת.

והשכן חזר אחריה:

– כן, מאל"ף בי"ת.

18.11.1956